

вътрешна развълнуваност, тази обич на писателя, това желание да се откъсне от потискащия го свят на хората, изпълва с невидима на пръв поглед чувствителност неговите разкази. От съчетанието на добрия наблюдател реалист и на тънко чувстващия поет са създадени най-добрите творби на Емилиян Станев.

Както природата, така и животните биха могли да се видят с различен поглед. По един начин би ги изобразил един учен и пътешественик като например Арсениев. Неговият тигър е нарисуван с научна точност и проникновеност и се получава правдив образ. По друг начин би подходил към животните баснописецът: той ще гледа на тях като на лафонтеновски символи за изобразяване на човешките слабости и пороци.

Друг е погледът на Емилиян Станев. Той вижда реалистично и правдиво всичко онова, което е характерно за животните в най-дребните детайли на техните навици. И това е именно, което кара писателя да рисува точно, спокойно с привидна студенина разноликия горски свят. Той обича онова, което е жизнено, силно.

Но зад ловеца дебне поетът. И неговите удари са още по-точни. Те именно с далечен прицел са отправени към омразния свят на еснафщината. Поетът разкрива, че природата е наситена не само с динамизъм, но и с трагизъм. Зверът за него е не само обект за наблюдение, но и жив, горещ герой, заобиколен както с авторовото съчувствие, така и с неговото уважение.

Ловецът познава законите на горския живот: искаш ли да видиш, стани невидим, искаш ли да чуеш, стани беззвучен. Той умее да наблюдава. Той знае, че е прав само този, който е силен. Но поетът не позволява никога да се дойде до натуралистична грубост в описанията, да се убие живото човешко външение. Така при този писател се съчетават ловджийският суров поглед с наивния детски любовитен поглед на един истински творец.

Това трябва да го знаем предварително, за да разберем ловните му разкази.

Своите описания на животните авторът не прави абстрактно. Той ги свързва с грижливо избран момент от битието им — обикновено важен, интересен, красив. Ето например как белетристът описва стария елен: „Беше навършил вече 18 години, преклонна възраст за елените. Угасен бе вече пламъкът, който го караше някога да рови земята с крак и да надава дълбокия си рев в топлите септемврийски нощи, когато небето над планината тежеше от звезди, а върховете ѝ се къпеха в мастилсно гъста синевина.“

Често пъти белетристът успява не само да улови движението, красотата, на линиите в бягашото животно, но и се стреми да ги задържи, като в бавен филм, за да ги накара да ги разберем! „Все ни се струваше, че там е останало нещо от плавния, изящен ритъм на скачащото ѝ тяло и, че това нещо още стои във въздуха.“

По този начин Емилиян Станев показва красотата на животното на фона на природата, неговото място в пейзажа, неговите интересни навици. Но той не се задоволява с това. Както споменахме вече, той се стреми да проникне във вътрешния свят на дивите зверове и птици, на обитателите на планините и горите, в интимните тревоги на битието им.

Дори когато рисува бързия бяг на елена или изплашените малки яребички, сврени в бодливия храст, писателят твърде често впица взор в очите на животните. В тях той търси жизненото, силно и неповторимо, което се таи в погледа на всяко живо същество. В тях той търси и онова, което става вътре в душата на мълчаливите му герои, което ги индивидуализира и обособява именно като герои. Глиганът има малки, зли очи. Любовта на лисигерът блести в неговите кехли-

барени, жълти, лукави очи. Очите на дивата котка изпускат студени зелени искри, които странно просветват между зелените клони на дърветата. Очите на ястреба са също жълти и студени.

Погледът на животното никога не е празен. Напротив, в него може да се открие дори човешка същност: „В очите на сърната виждах да свети същият вътрешен пламък на душата, какъвто има в очите на нас, хората“. Или: „В хубавите и черни очи още личеше влагата на живота, сякаш тя продължаваше да съзрява студената декемврийска нощ навън.“

Писателят рисува не абстрактно вълка или мечката, или сърната, а се спира само на един елен или вълк и ни показва как живее той, какви са неговите инстинкти, чувства, какъв е неговият живот и неговата смърт. Това са първите стъпки към индивидуализацията на животното. По този начин героите на писателя заживяват в произведението му. Той иска преди всички да ни разкаже истината за тях. Но за това му са необходими онези думи, онези понятия, които ние употребяваме за човешките изживявания. Необходимо е също така известно подсилване, известно „очовечаване“ на психиката на животното, с оглед на по-цялостната му индивидуализация и с оглед общия замисъл на произведението.

Емилиян Станев нарича своите герои с човешки имена. И обикновено тези имена са добре подбрани: Намръщеният, мрачен глиган се казва Вьсю, а тежката, непохватна мечана — Вита. Леката, играва катеричка се казва Кики, а красивият, наперен елен — Джели. Сърната-майка се казва Дунка, а нейната мъжка рожба — Бук. Тези имена придават на животните още веднага нещо човешко. Така постъпват и много от световните автори анималисти. Ние си припомним за тигъра Шир Хан на Ръдиар Киплинг или за боата Ка, за вълка Били на Е. Томсън, за пантерата Шита на Едгар Бюроуз и пр. Когато животното няма име, писателят го обозначава с някоя негова външна характерна черта и по този начин пак го назовава. Вълкът се казва „белезникавия“ или „сивия“, лисицата — „въглищарка“ и пр.

Писателят обича да дава и кратка биография на своите герои или пък цялостно да описва техния интересен живот: например живота на орлите, гарваните или пък — на любимите му ловджийски кучета. По този начин той иска да покаже, че всеки негов герой си има свой личен живот, различен от живота на другите, своя тежка жизнена съдба.

И така писателят идва до най-трудната задача — „характера“ на животното. Дотук ловецът подпомага белетриста, от този момент обаче започва истинската творческа работа на писателя. И той се спира преди всичко на инстинктите, които лежат в основата на психиката на горските обитатели. Тези инстинкти са два: инстинктът за запазване на живота и инстинктът за продължение на рода. Писателят е показал вечната упорита и непрекъсната борба, тежка и свирепа, която горските обитатели водят, за да запазят живота си. Всеки миг те са нащрек, те са преследвани или самите преследват, те се борят с глада, жаждата, студа, те превъзможват опасностите или умират. Особено силно по своята реалистична правдивост е описанието на глутницата вълци, които гонят престарелия елен по коритото на реката и най-после го унищожават („Повест за една гора“). Или как се бори стадото глигани, приютили и беззащитната сърничка, с вълчата глутница. Или как превъзможват свирепата буря дивните гъски, тръгнали в далечен полет към топлото, южно море („На далечен път“).

Наред с инстинкта за запазване на живота е и инстинктът за продължаване на рода. И тук писателят е написал хубави страници за идването на любовта ведно с пролетта, които разхубавяват и дърветата и моравите, и горските жители. Той ни е показал как чупят рогата си мъжкарите елени за завоюване на сърната или как изживяват „своята мрачна любов“ тъжните замислени гарвани.

С много вещина и майсторство Емилиян Станев е разкрил тези прастари, вечни инстинкти, които живеят в душата на всяко диво животно, които изплигат със своята здрава тъкан основите на неговата „психика“. Но писателят иска да покаже и по-сложния душевен живот на своите герои — техните усещания, възприятия, представи и дори чувства. И затова той разказва какво усеща заякът, когато излезе сутрин на заледената поляна да играе и колко кратък е неговият сън. А малките подгонени яребици въобще не могат да заспят: „Може да се каже, че не спяха. Нощта бе пълна с подозрителни звуци. Хрипливото изшумяване на някой изсъхнал лист ги караше да се вслушват. Една малка кукумявка обитаваше тавана на колибката, кацваше на покрива и пронизително измяукваше. Безсрамният ѝ вик изпълваше цялата околност. От непрозрачния хоризонт долиташе жалобният вой на вълк. Ниските небеса притискаха под себе си забудената с мъгла земя.

Шестях птици едва сварваха да дремнат, лекото скърцане на снежната кора ги караше да се изправят и с вдигнати глави да слушат котешките стъпки на лисичата. . .“

Писателят е проникнал в самата същност на трудния и тежък живот на своите герои. И затова така вярно и така правдиво предава техните изживявания. Той съумява да се вживее в страданията на ранената сърна или отровената златка и убедително да ги пресъздаде: „С последни сили златката се изкачи на първото дърво, в което имаше хралупа. Тя се вмъкна вътре и в същия миг тялото ѝ се скова. Вътрешностите ѝ се късаха, спазми гърчеха дългата ѝ снага. Мускулите трепереха, като че по тях течеше електрически ток. Нещо проникваше неумолимо във всяка частица на тялото ѝ и го сковаваше. Кунка потрепера, махна с опашка и умря. . .“

От добре разучените инстинкти на животните, от техните възприятия писателят с известна условност преминава към по-висшите им душевни преживявания и започва да говори за техните чувства. Инстинктът за продължение на рода се превръща в проста, естествена, но силна любов или в дълбоки майчински стремежи. С много нежност Емилиян Станев е разказал за прелетните стремежи на дивите патици, за мъката по убития другар на малката кана, за майчината любов на сърната. Инстинктът на ловното куче да гони дивеча, постепенно се превъща в страст, която изпълва цялото му същество, дава смисъл на живота му.

Инстинктът за запазване на живота често се прелива в пламтяща омраза у някои от героите на писателя. „Пламтяща омраза към всички нощни птици изпълваше неговото жестоко същество“ („Сами“).

Безкрайният, разнообразен и пъстър свят на чувствата, могъщи, първични, свети в мрачните очи на животните, подпалва в тях силни и трайни огньове.

Писателят понякога говори и за борба на мотивите, за колебания в животното и ние виждаме, че той идва до неговите „мисли“, до способността му да взема съзнателни решения. По този начин той дотолкова очовечава своите герои, че действително ги превръща в същества, способни да мислят, да изпитват сложни, разнообразни въздействия. Ето например какво чувства каната, която лети в свежия, утринен въздух: „Толкова хубаво бе да летиш над тези росни ливади и гори, да се рееш в свежия и прохладен въздух на утрото, а под тебе се пенят потоците и доловете да разтварят дълбоките си сенчести пазви.“

Явно, че птицата никога не може да чувства така изтънчено и да възприема действителността по такъв възвишен начин. Намесил се е авторът.

Ние виждаме как дълбоката любов и нежното разбиране на писателя са превърнали жизнената съдба на неговите диви герои в човешки значима. Постепенно белетристът се отделя от действителността, от това, което е, и създава поетични образи. Но благодарение точното познаване на тази действителност, любовта му към животните и способността му за вживяване, всичко е нарисувано така

убедително, описано е с такова вътрешно вълнение, че ние читателите не забелязваме условностите в характеристиките на героите, възприемаме ги такива, каквито са ни показани от талантливата ръка на художника, вярваме му. Той ни убеждава, че точно така мисли сивият вълк, че такива са чувствата на раненото зайче, че така страда каната по изгубения си другар. И не ни звучи странно, когато сравнява яребиците с девойки: „Кроткият поглед на моминските им очи плахо се спираше в далечните почернели гори.“ Или когато казва за малкото, грозно куче Гужук: „Той носеше храбро и вярно сърце.“

Това са действително поетични образи, но взети от материалния живот, а не мисловно-условни абстракции. Това са живи същества, от които лъха суровият свят на дивото и едновременно възвишени създания, изпълнени с благородство и красотата.

И затова чрез техния живот писателят търси да разкрие трогателни човешки съдби, да ни развълнува. Неговите сполучливи разкази често имат един втори план, една вътрешна, драматична линия на развитие, където се таят по-големи обобщения, по-значителни истини, свързани с по-силни емоции.

*

„Янко седна насреща му и като сложи пушката на коленете си, дълго време го гледа замислено, сякаш искаше да запомни завинаги злокобния зеленикав огън в очите му, преди те да угаснат завинаги. Кой знае защо, тия очи го смушаваша. Те бяха толкова неукротими, безкрайно диви и в тях нямаше никаква молба за пощада, нито пък страх...“

Така гледа вълкът в очите на човека, който трябва да го убие. Има някаква първична красота в погледа на това животно, което умее спокойно да умира. Смъртта на животните в разказите на Емилиан Станев ни кара да си припомним за възвишената поезия в прочутото стихотворение на Алфред де Вини — „Смъртта на вълка“. „Il faut mourir seul“. Те всички, без страх, без молба, сякаш гордо и величествено посрещат смъртта. Така умира вълкът, така умира еленът, така умира и малката черна лиска, по грешка простреляна от ловеца. С вълнение и сила писателят е нарисувал героизма и безмълвното страдание на малката птица, която се прощава със своя труден и тежък живот: „Тя сякаш беше погълната от нещо безкрайно важно, което властно беше грабнало нейното внимание и го приковаваше неотразимо. Ледено спокойствие и пълно безразличие към всичко останало лъхаше от това малко същество, плувнало кротко във водата...“

В тази мълчалива сцена на смъртта на птицата ние разбираме, че една въздишка може да изрази повече страдание, отколкото един вик. В нея се чувствава благородство, съдържано вълнение и дълбока мисъл. Писателят е проникнал в онези върховни моменти, когато живите същества се прощават с живота. И много често ще говори той за тези моменти. Та нали цялата жизнена съдба на неговите герои се преплита със смъртта. Нали сянката на смъртта непрекъснато висе над жизнения им път. Тук няма онзи бавен преход между живота и смъртта, познат на хората. Тук, както на война животът и смъртта непрекъснато вървят ръка за ръка.

Героизмът обаче често се сменява с трогателното безсилие на малките последвани същества. Тъжна е историята на ранения заяк. В един свят пълен с опасности той остава да живее ранен, с едно око. И докога ще живее? Ами историята на онази самотна яребичка, която единичка се спасява от изстрелите и изоставена, без другари, се лута във враждебната действителност, за да продължи с още някой час своето тежко, нерадостно съществуване.

Навсякъде, неуморно, писателят показва любовта към живота и борбата със смъртта на своите герои. И тук, в света на инстинктите, писателят е нарисувал други сцени: ние виждаме, че тези малки животни и птици, че тези изплашени бързоноги кошути понякога съумяват да намерят сили и да преодолеят своя страх, храбро да се хвърлят срещу хищника, за да спасят живота на друго същество. Така например в същия разказ за шестте яребици, малкият разтреперан петел, водач на стадото, смело излиза срещу хищника ястреб на единоборство с него, за да спаси живота на тези, които води. (Ето един пример за някои водачи на хората.) Нерядко майката-сърна застава срещу пушката на ловеца, за да спаси своето детенце. Колко сила трябва да има в простите сърца на животните, за да могат с такъв героизъм да застават срещу могъщите свои врагове, да преодоляват инстинктивния си и първичен страх. Тази проста и естествена саможертва е поетична и красива, тя се ражда от първични, трайни и силни чувства. Не случайно и Тургенев я възпя в своето стихотворение в проза „Воробей“. Малките сърчица на тези животни са с човешка мярка смели. Това иска да ни покаже авторът, и още нещо: Тук смъртта не се е превърнала в трагедия, а във върховен израз на жизнеността.

Особено интересни и характерни в това отношение са някои от героите на писателя — кучета. Аз бих искал да се спра на две от тях: на Гужук и на Фокер. Гужук е грозничко, тъжно и плахо кученце. То израства без ласки и без обич. Когато тръгва на лов всички ловци му се подиграват. И все пак това куче проявява честност, вяност, героизъм и се жертвува при изпълнение на своя дълг. Чудно контрастира външната незначителност и скромност на кучето с неговата вяност, преданост и вътрешна сила.

Образът на кучето Фокер е по-задълбочено изграден. Писателят е показал как една любов, една страст, може да изпълни целия живот, да осмисли този живот, да му придаде величие и красота. Ние забравяме, че талантивият белетрист реалистично и убедително описва живота на едно куче и сякаш направо проникваме в неговата душевност, гдето има толкова сила и храброст. Това куче изгубва очите си, слуха си, здравето си, жертвува всичко в името на онова голямо и неотразимо, което го изпълва и което ние хората сме свикнали да наричаме дълг. Особено трогателно е описана неговата смърт: Сляпото куче въпреки всичко отива на лов и там сред битката, като войниците лице с лице със своя враг, то загива. Посредством образа на това куче, писателят е създал правдив, човешки характер. Той се е домогнал до значително обобщение, до символ. Показал ни е как истинският героизъм се ражда без мисъл за героизъм, скромно и естествено.

В стремежа си да разкрива по-сложни и по-дълбоки страни от психиката на своите герои писателят създава характери, които като у Мишле се превръщат в символи: — на твърдост, храброст, упоритост, готовност за саможертва и пр. Това са войнишки качества, които винаги са били възпявани от поетите.

Когато писателят разказва за борбата на орела с бурята, ние следим със затаен дъх перипетите на тази борба и съчувствуваме на гордата птица, тя е станала за нас олицетворение на доблест, на безстрашие и на полет към висините.

Рязко контрастират на орлите образите на гарваните с дългото им мрачно съществуване, сякаш те са олицетворение на сивото, безцветно и дребно ес-нафско ежедневие.

Мъдростта в разказите на Емилиян Станев не звучи като басня. Тя извира непосредствено от поезията на описанията, от трагедията на жизнените съдби, от чувствата на героите. Но не в извънредното, в необикновеното търси той да разкрие смисъла на своята идея. Напротив — в най-обикновеното, в „делничното“ от ежедневието на героите си.

Като приказки звучат някои от най-хубавите произведения на писателя. Толкова красота и непознат чар има в тях. И все пак това не са приказки, а реали-

тични истории, изпълнени с шумяща, напрегната жизненост. И всички те са огрети с една замислена бодрост, с радостно чувство, с вяра в живота, с любов към живота.

Тъжният, скептично усмихващ се автор на невесели човешки истории се е превърнал в жизнерадостен, бодр разказвач и поет. Проблясват най-после искрите, които не успяваха да се запалят в първите му разкази.

*

В разказите за животните на Емилиян Станев хората вземат малко участие. Те се явяват или като странични наблюдатели, или като ловци, които преследват горските обитатели. Писателят не проследява вълненията на ловеца, трепетите на търсенето, радостта на сполуката. Напротив — неговото внимание непрекъснато е насочено към животните. Дори при описанието на пейзажите, веднага прави впечатление, че в тях липсва човекът или пък се среща свършено рядко. Сякаш Емилиян Станев забравя за неговото съществуване.

Нещо повече: в тези пейзажи, изписани с овладяно вълнение, с горещо сърце и хладна ръка, не могат да се открият на пръв поглед по-сложни, бих казал социални чувства. Във вълненията на писателя не се доземат романтиката на миналото, споменът за народните борби. Когато зашумят горите на Емилиян Станев, те не запяват хайдушка песен. Когато ни показва Балкана, не се чува трагичният вик на поета: „Бащице, стар Балкан!“ По горските пътеки, така красиво наричани, не се виждат гробовете на падналите за свобода хайдутите и бунтовниците.

А какви са хората, които се появяват в тези разкази и повести? Обикновено това са ловци, селяни, лесничей, горски пазачи. Те всички обичат планините, обичат животните и носят мъжествени, сурови характери. Бедните селяни, станали ловци поради принудата на нуждата, са особено добри и човечни: „Отиде си зайчето и нему се иска да живее, не е лесна работа да се разделиш с живота“ — говори сякаш с радост окъсаният, премръзнал селянин ловец от „Несполука“.

И обратно, когато се появят еснафите в света на горските животни, те са случайни гости. Те разкъсват хармоничната цялост на красотата, донасят разрушение, смърт или пък вливат частица от скептицизма на автора. Очите на някои от неговите ловци са студени, безчувствени и в тях се удавя топлият блясък в очите на животните. Силно е описана сцената, когато попът от разказа „Сама“ убива бухала и след това смачква с крак малкото бухалче. И „на пътя остана да лежи голямото тяло на бухала, прилично на чудно нашарено кадифе, метнато върху пясъка. До него се търкаляше смачканото бухалче.“ Това убийство прилича на убийството на малката гургуличка от разказа „Разходка“. Или пък на подлото убийство на гордия орел, току-що преодолял бурята, от едно пъпчиво, смешно чираче в разказа „Орли“.

Ето го отново поетичният стремеж на автора да противопостави света на хубавите, силни усещания и първични чувства, свързани с безстрашие и гордост на онзи свят от дребни страсти, от малки амбиции, от суета и тшеславие, от ограниченост и егоизъм, в който се движат неговите герои — хора от първите му разкази. Тези хора са страхливи. Животните спокойно и без поза са готови да се жертвуват за другите. Тези хора са роби на малките си страсти и стремежи — най-отвратителното робство, което може да съществува. Неговите животни са истински свободни. Хората са пошли и жестоки, животните са великодушни, чистосърдечни. Тези паралели биха могли да продължат.

Ето защо писателят в своя художнически стремеж към индивидуализация на горските си герои не се задоволява само с техните инстинкти, а продължава по-нататък в дирене на по-висши, понякога човешки изживявания. Ако Емилиян Станев би се задоволил да рисува психиката на дивите си герои такава, каквато

е в действителност, неговите разкази щяха да се превърнат в една красива зоология. И не биха били интересни като истинска литература. Затова там, където той не успява да се добере до характера, до човешкото в психиката на животното, там се губят художествената сила и убедителност. Такива места има в неговото творчество. Дори в иначе майсторски написаният разказ „Пролетни стремежи“, една от хубавите сполуки на автора, се срещат несполучени моменти: „Като крякаше тихичко (патокут) натисна я във водата и опиянен от любовта, плуваше върху гърба ѝ. Течението ги носеше надолу. . .“

И обратно: когато писателят съвършено откъсне животното от неговата същност, особено от външните му специфични прояви, когато се отдаде на своите поетични блянове и прекалено „очовечи“ психиката му, също така не се получава сполучливо произведение — художествената убедителност изчезва. Такива места, макар и по-рядко, също се срещат в творчеството на Емилиян Станев, дори и в сполучливите му работи, като например в цитирания вече разказ за простреляната кана.

В заключение трябва да подчертаем, че методът на автора при създаването на повестите и разказите му за гората е реалистичен. Това, че той предава вярно и убедително живота на дивите си герои, това, че обогатява тяхната душевност, че ги индивидуализира, че дири дълбоката идея в техните жизнени съдби, превръщат произведенията му в творби със значително художествено въздействие. И затова най-сполучливи от тях са тези, в които белегистът се добира до правдивите характеристики с човешко звучене, до жизнени и верни описания, до значителна и задълбочена мисъл. Такива са разказите му „Смъртта на една птица“, „На далечен път“, „Тежък живот“, „Несполука“, „Сами“, „Гужук“, „Фокер“, повестта „Чернишка“ и др.

И още нещо: ако проникнем дълбоко в тези малки истории, населени с толкова красиви диви животни, лесно ще открием зад техния първичен и опасен живот истинския герой на творбите. Това е авторът.

Емилиян Станев не прилича нито на художника-поет на руския пейзаж Левитан, нито на писателя-поет на руската природа — Пришвин, в творбите на които винаги лесно се разкрива дълбоката и сложна същност на автора. Като при Бианки и у Емилиян Станев личността на автора е скрита дълбоко зад спокойната и точна хубост на неговите описания и строгата целенасоченост на неговите наблюдения. И все пак човекът съществува. При истинския творец той никога не успява да се скрие. Правдивата мисъл на Пришвин важи за всички: „Ловецът става писател, когато се превърне в ловец на собствената си душа.“

Защото колкото по-дълбоко човек вниква в природата, толкова по-дълбоко вниква и в себе си. Същото нещо в друг вариант е казал и Лев Н. Толстой: „Аз самият съм природа.“

Посредством ловните разкази на Емилиян Станев ние надничаем дълбоко в творческата лаборатория на автора, в неговата сложна душевност. Никой, и най-обикновеният, най-епически спокойният разказвач не може да скрие себе си зад повествованието, стига да е истински творец. Та нали не друг, а самият Флобер изказва знаменитата мисъл: „Мадам Бовари това съм аз“, която всички след него повтарят. Повтаря я и нашият писател: „Какво са за мен животните?“ — тайна. У тях аз гадая всъщност собствените си тайни. Или: „Не бих могъл да уловя нищо у другите, което не нося у себе си. Писателят всъщност разкрива себе си!“

*

Разказите и повестите на Емилиян Станев са с проста композиция. В тях няма сложни и задълбочени конфликти, няма претрупана фабула. Напротив — това са твърде обикновени ловни истории, съставени от няколко случки, прав-

диво пресъздадени и богато оцветени с красиви и поетични описания. Интригата е твърде пестелива, но винаги добре премислена. Каква е фабулата да кажем на разказа „Вълчи нощи“? В една вълча глутница има белезникав вълк, който е по-различен от другите, понеже е мелез с куче и който благодарение на по-високата си „интелигентност“ успява да се спаси, да оцелее сред многобройните опасности, които ежеминутно го заобикалят. В „Тежък живот“ е показан пък животът на лисицата. И тя страда от глад, но не се нахвърля на отровата, а се опитва да задигне петел от едно село. И не успява. В „На далечен път“ няма никакво събитие — описан е просто полетът на дивите гъски. Дори „Повестта за една гора“ е без интересен и сложен конфликт.

Но за сметка на опростената фабула, подробностите, с които писателят оцветява случката и събитията, са богати и същевременно точни и разнообразни. Той умее с няколко штрихи да предаде настроение, да ни вкара в атмосферата на разказа. Ето например как е нарисувана сцената, когато откриват лисицата, проникнала в обора („Тежък живот“): „Кучето нямаше време да изквичи. От устата му излезе див рев. То се втурна подир лисицата, която достигна плета и се прехвърли като змия през него. След нея кучето се заливаше с лай, а селянинът ди- гаше фенера, псуваше и викаше:

„А-ах дяволе! А-ах, мамичата ти!“

Тази картина е сполучлива без каквото и да е външно описателство и опити за разкрасяване. Чрез динамизма на действието и верността в репликата на селянина атмосферата е точно предадена. Изненаданият от нахалността на лисицата селянин (и същевременно разгневен, че тя му се изплъзва), само по този начин би извикал. Затова грубостта на хулата не нарушава поетичната атмосфера на разказа.

Емилиян Станев съумява да проникне още по-дълбоко в света на най-малките, не само за да покаже, че тук също така има живот, но заедно с това и да индивидуализира случката. Той ни е нарисувал как патицата мъти — една твърде статична картина („Пролетни стремежи“). Писателят обаче обича движението, живота. Ето защо той добавя: „Под самата ѝ глава (на патицата) закъсняла мравка се силеше да повлече перце от нейния пух към дупчицата на своя мравуняк, а пъд-пъдъкът плющеше като бесен в полето.“ Тези малки случки показват какво вярно чувство за подробностите притежава белетристът. Тези подробности които не само конкретизират случката и събитието, но и които са най-оригиналните. Той е надарен с онази способност за оригинално виждане на обикновените факти, за която така много говорят Мопасан и Флобер.

В разказа за полета на дивите гъски има само едно едничко събитие, едно мъничко приключение: гъските са изморени след дългия път и борбата със снежната буря. Пред погледа им не се вижда нищо освен сняг и мъгла. И изведнъж: „... се чу шум от силни крила, които бързо цепенях въздуха. Един от водачите наведе няколко предупредителни грачения. В здрача на бялата нощ, между тъмнеещите се снежни мушици (това „тъмнеещите се“ е много точно и хубаво казано) се показаха три лебеда. Те летяха мълчаливо, изпълнали дългите си шии, прилични на три бели сенки.

Ятото издаде гръмки викове, сякаш ги приветствуваше. Но лебедите отминаха, мълчаливи и надменни и се изгубиха във виелицата.

Дълго време гъските не можаха да се успокоят, развълнувани от срещата. . .“

От малката случка, от призрачната среща в снежната нощ писателят е успял да създаде една поетична картина, която контрастира с тежкото положение, в което се намират героите му и същевременно разкрива някои черти от техните навици.

Подробностите изпълват с разнообразие и живот разказите и повестите на писателя. И макар че последните си приличат в композиционно отношение, което

в общи линии се дължи на липсата на задълбочени човешки характери, макар че в много от тях се описват едни и същи неща, писателят Емилиан Станев не се повтаря. Никъде не може да се схване някаква техника, някакъв изработен шаблон за писане на ловни истории. Напротив — всяка от сполучливите творби е разказана с вътрешно вълнение, с обич към природата и с интересна мисъл, която трепти в очите на дивите му герои. Всеки разказ си има своя вътрешна мелодия. И затова, въпреки простотата на композицията и рисунъка, богато е многообразието на картини и характери. Вижте например трите кучета, герои на разказите: И Фокер, и Гужук, и Хектор си приличат по това, че са кучета, че имат еднакви нрави, че честно изпълняват дълга си. Но характерът на тези животни е различен.

Опростената сюжетна линия в разказите се развива естествено, без усилия, спокойно. ИзСилната картинност не пречи за разгръщането на сюжета. И обикновено в тези разкази няма само един герой, а множество — често пъти цялата гора със своите дървета, растения, животни. И ние си спомняме за мисълта пак на Пришвин: „Моят начин се състои в това, че се стремя да застава да действа не само централното лице, но и да олицетворя цялата обстановка, така че всяка вещ да покаже своето лице, да стане герой. По този начин и лесът и елхата, и борът оживяват.“

Ето защо в произведенията на нашия писател живее, диша, блести от очарование цялата природа. Това, че той обича природата, че дълги години я е наблюдавал, дава тази конкретност на неговите разкази. Всичко у него е понятно и просто. Но именно спокойствието на описанията, енергичността и живостта в развitiето на сюжета разкриват по-ясно вътрешното вълнение, поезията на тези разкази, тяхната красива и умна простота.

*

Ако се опитаме да обобщим това, което вече казахме за ловните истории на Емилиан Станев и да открием тяхното място в творчеството на писателя, ще дойдем до някои интересни мисли, свързани със самата същност на творческия му облик и на философските му възрения.

Видяхме вече, че той е чужд на санитменталната размякнатост и дори на романтиката в нейните неприятни страни, свързани с изобилието на изразни средства, с лирична мъглявост и неточност на виждането. Това е автор, който не разплисква своята чувствителност около себе си, не понася емоционалните излишества.

Ето защо той видимо и преднамерено не съчувства на своите герои. Очовчавача ги повече, за да ги разберем и по малко, за да ги съжалим. И затова не е трудно да се разкрие неговата философия, свързана с жизнеността и силата. Той я е формулирал в една анкета (Г. Найденова, „В творческата лаборатория на писателя Емилиан Станев“, сп. „Език и литература“ от 1961, кн. 3, стр. 4): „В природата е така — в нея пойната птица не е повече от златката. Природата е майка на всички...“

Така можем да си обясним историята за златката, която изяжда малката птичка, а писателят сякаш със съчувствие описва нейния спокоен сън след „престъплението“. Или привидната студенина, с която е разкрита тъгата на майката сърна по нейното простреляно дете. Тази философия признава за справедливо това, което е силно, жизнено, красиво. Защото и дивият звяр има своето право на съществуване. Ето я великата целесъобразност на природата, която на всяко „какво“ намира и съответното „защо“. Тази философия, както е известно, не е нова. Ние я чувстваме в познатата реплика на Тургеневия герой Базаров от „Бащи и деца“: „Природата не е храм, а работилница. И звярът в нея е работник.“ И още по-далече, в един или друг вариант ще я видим у мнозина философи, но особено

ясно е изразена тя у Б. Спиноза, където вече са определени мястото и ролята на човешките изживявания; „Човекът съществува в природата не като държава в държава, а като част от едно цяло и движенията на духовния автомат у него са също тъй правилни, както са правилни тези от материалния свят, в които е той поставен.“

Оттук струи овладяното вълнение в разказите на писателя, строгият му реализъм, жаждата за истина. Той не дири самоцелно красотата. Тя се откроява, ражда се от самата жизнена правда. Този добър наблюдател е скептичен по отношение на всички видове украшателство, с които си служи литературата за разхубавяване на героите, били те хора или животни.

Ето защо Емилиян Станев на пръв поглед не обича романтичните образи, дори тогава, когато са израз на една поетична идея, на една благородна развълнуваност. Правилно твърди литературният критик Стоян Каролов, че никога Емилиян Станев не би могъл да напише разкази като „Грехът на Иван Белин“ или като творбите от „Старопланински легенди“. В този смисъл неговите дивни герои могат да се противопоставят дори и на животните — герои в творчеството на Елин Пелин, автор по-суров и мъжествен от Йовков.

Но аз мисля, че най-интересно би било да се направя бегла съпоставка между пейзажите на Емилиян Станев и идилията на знаменития му съгражданин П. Ю. Тодоров. Защото точно идилията, идиличните картини са най-чужди на Емилиян Станев. Неговият изтънчен рисунък никога не преминава към стилизацията. Поетичната красота на пейзажите му не прехвърля онази тънка линия, отдето започва разкрасяването. В героите на П. Ю. Тодоров често струи бледа кръв, те не са жизнени, въпреки че са облечени в национални носии. Неговият опит за сливане на народностната ни същност със съвременната му модерна немска философия и по-специално с нищезанството не излезе сполучлив. И затова точно тези от творбите му, които останаха най-близо до народния характер, придобиха и най-значителна художествена стойност.

Емилиян Станев дойде в литературата ни тридесетина години по-късно от Еленския балкан, но именно от балкана, а не от изографисаната чорбаджийска къща. Той никога не е поглеждал с копнеж към Запад и никога не е имал сили и желания да се откъсне задълго от своя народ. Този потомък на народни хора, на ловци и хайдути е един истински български писател. Той разкри нови и интересни черти на народния ни характер и някоя от онези връзки между миналото и настоящето, които не бяха видени и изобразявани в литературата, дори от нашите най-добри белетристи.

Той не е в традицията на селските ни писатели, но не е типичен художник на новия град като да кажем един Г. П. Стаматов или по-късно П. Вежинов. И все пак тъкмо в ловните му истории разкриваме същественото от психологията на българина: мъжественост, правдивост, суровост, честност, земност. Това са воински добродетели и ще ги зърнем по-късно в някои от героите му от повестите и романите.

Той не е писател, който стои извън традициите на нашата литература, като например Николай Лилиев в поезията. Напротив, погледнато под повърхността на неговото творчество, ние откриваме колко дълбоко е сраснал той със същината на нашия народ.

Да се спрем на тази негова земност и конкретност, която е много българска. В пейзажите му липсват любимите на Лилиев безтелесни пеперуди. Дори най-мощните, най-силните птици Емилиян Станев обича да ги рисува не когато са в летеж, а когато са качнали на скали, ако са орли или в гората, ако са бухали. И дивите птици безспирно търсят къде да качнат. В цялото му вече значително творчество почти не се срещат мечтатели, странници от онзи чист тип, каквито ги има в творбите на Елин Пелин, Йовков или Ангел Каралийчев.

Жизнеността, алчната наблюдателност на писателя го претоварват с впечатления и той трудно може да се откъсне от земното притегляне. Богатството от наблюдения подхранва въображението му, но същевременно го задържа, тежи на крилете му. Емилиян Станев не може да се въздигне далеч от горите и планините, далеч от родната земя. Той не желае и не може да бъде автор на приказки. Неговите приказки са страшни и трагични като „Горска приказка“. Въпреки че животните му в значителна степен са очовечени, те не са в състояние да проговорят. Той в този смисъл е противоположен и на Ангел Каралийчев. Поетът на „Ръж“ никога не би могъл да намери красота в капчиците кръв по пьстрата кожа на риса и да възпее хищника.

Многобройните напоследък статии за творчеството на Емилиян Станев често му дишат мястото в световната литература и се спират главно на това, дали той е по-близо до Толстой или до Достоевски — особено като се има предвид романът „Иван Кондарев“. За нас обаче в случая е по-важно да видим какво място заемат ловните истории на Емилиян Станев, сравнени с други подобни литературни творби и други автори.

Пришвин, както казахме вече, е повече лиричен поет. Той дири да разкрие пълно, цялостно и пряко себе си в своите вдъхновени стихотворения в проза за природата. Особено характерен е в това отношение и Константин Паустовски, близък приятел и ученик на Пришвин, истински представител на романтиката в съвременната съветска белетристика. Като автор той е много по-близо до нашия Ангел Каралийчев, отколкото до Емилиян Станев. Паустовски не се бои да говори красиво, съзнателно и преднамерено. Докато нашият писател, напротив, дири най-пестеливата фраза. Животът на Паустовски, както самият заявява в „Златната роза“ е така здраво преплетен със стиховете, че трудно могат те да се откъснат от него. Нашият автор не е в състояние да понесе поетизациите, колкото и талантливо да са направени те. Паустовски обича оттенъците, Емилиян Станев — самите цветове. Паустовски — отраженията на светлината, сенките, преливанията на багрите, а нашият писател — ясните светлини. Единият предпочита импресията, а другият рисунъка. За Паустовски най-важни са не предметът — съществителното, не действието — глагола, а отношението към предметите — прилагателните. Късите точни фрази на нашия автор са изковани от глаголи и съществителни. Езикът му е точен като прицела на ловеца. Той дири такива думи, в които е жив техният коренен смисъл и образно нагледна основа.

Паралелът, разбира се, би могъл да продължи. И не само с Паустовски. Нека си припомним например за кратките есета на Жул Мишле, които той пише в залеза на своя живот: за пчелите, пеперудите. Те са изпълнени с лиризъм и непрекъснато бликащо възмущение. Такива творби Емилиян Станев не обича. В неговите природни картини липсва онзи неясен въпрос, характерен за романтиците: — „Что же мне так больно и так трудно, жду ль чего? Жалею ли о чем?“ В замяна на това тук царува — „и равнодушная природа красую вечною сие!“

Романтичните автори не обичат хитростта. Те не могат да приемат като свой любим герой например лисицата. Ние си припомним, че дори баснописците почти винаги вземат мерки тя да падне в капана. В Каралийчевите приказки лисана се мярка само сред отрицателния персонаж. В „Чудесното пътуване на малкия Нил“ Селма Лагерльоф е показала лисицата не само като главен враг на дивите гъски, но и на любимия герой на писателката малкия Нилс. А ето че нашият автор в своята повест „Чернишка“ се отнася с любов, с разбиране и дори съчувствие към тази хитруша, която умее да се изплъзва от всяко трудно положение; „Но в живите ѝ като кехлибар очи буйно светеше веселият и игрив пламък на живота, а под издутото ѝ чело се криеше много хитрина и притворство. . .“

Емилиян Станев като че предпочита гъвкавостта на хитрината пред безпомощността на наивните, които в неговия суров и неумолим свят трябва да загинат. Силните, тези които побеждават най-често, са и красиви.

И все пак суровостта на нравите в този емилиянстановски свят е смекчена от тънката прецизност на разработката. В точността на виждането и израза се крие поетична сила. Този земен писател никога не идва до грубостта на натурализма. Нещо повече: от точната реалистичност в описанията, от правдивото разкриване „душевността на героите“, от драматизма в тяхната съдба започва да струи очарование, изпълват се с поезия. И ние виждаме, макар и с изненада, че всъщност те са романтични герои: смели, горди, горещо самоотвержени, по човешки всеотдайни на своя дълг. Привидната студенина дава възможност на лиричната струя да се почувствува по-ясно.

Динамизмът в жизнените отношения и трагизмът на жизнената съдба, които така непосредствено с наивна прелест се преплитат, превръщат най-хубавите разкази в малки трагедии.

Изтънчената и изразителна хармония, в която е заключено движението, вечната същност на природата, не е самоцелна, а води както към характеристиките на героите, така също и към онзи подтекст, където постепенно се очертава обликът на главния герой — авторът.

И все пак, ако трябва да потърсим писателя, от когото се е учил този така български автор, на когото той е най-близък с някои страни на духовния си строеж, това е несъмнено Лев Толстой. И то преди всичко в смисъл на омразата към всяка абстракция и хиперболизация, към всяка лъжа; в смисъл на духовно здраве, ако употребим Томас Мановата терминология, която отличава толкова много яснополянския мъдрец от великия му съвременник Ф. М. Достоевски; в смисъл на стремеж към простота и яснотата, които извира от сурова, непрекъсната бликаща жизненост. „Колко е прекрасно, когато човек е хубав“ — ще извика Толстой. И дори още нещо: „Аз изпитвам истинско удоволствие пред страданията на умиращото животно“ — ще каже авторът на „Възкресение“. А след това, този велик търсач на истината ще опише своя Холстомер, където с тънко разбиране ще разкрие страданията и най-деликатните усещания на един стар, умиращ кон.

С антропоморфическото си виждане нашият художник на дивото постоянно припомня земността ни и в своите аскетично сухи редове ни разкрива Рубенсовата чувствена пълнота на живота.

И така, в цялостната мозайка на своите ловни истории Емилиян Станев успява да улови движението на живота в неговата основна ритмика, затворена между любовта и смъртта.

Но все пак светът на дивите животни скоро ще стане тесен на коравия и суров българин. Той отново ще трябва да се върне сред хората, сред човешките характери. Той ще подири широкото епично платно на романа и ще започне да мечтае за своя български „Отец Сергей“.

*

С тези „ловни“ творби, наглед създадени извън времето и пространството, нашият писател пое своя поход към същината на народа ни, към неговите корени. Той възпа българската природа. И заедно с това вложи дълбокото си разбиране за законите, които движат тази природа и за поетичната хубост на човешкия, именно на човешкия характер, когато е свързан със своята земя, когато е естествен, силен и правдив.

Чрез битието на животните той разкри не само по-тънко същността на цялостната хармония в природата, но и някои от особеностите на българския характер, съобразени с конкретната историческа действителност.

И затова ние трудно бихме могли да разберем образа на Константин Джупунов например, една от най-хубавите сполуки на Емилиян Станев, без да познаваме тази любов към природата, която е съставна част от нашия патриотизъм. Не бихме го разбрали и без да познаваме тази земност, тази сложност в простотата и ярката жизненост на българина, когато е стъпил връз родната твърд. Твърдите понятия за чест и достойнство на Константин Джупуна, които ще се окажат хлъзгави при острата класова борба, разкриват какво влияние оказват жизнените обстоятелства върху характерите с оглед постоянното и променливото у тях.

Казах вече, че всички герои, в които авторът е вложил в една или друга степен частица от себе си, обичат природата и подобно на дивите животни, в тежките моменти на своята съдба бягат при нея, за да страдат или да умират.

Основният закон на диалектиката за единството в борбата на противоположностите ще го почувствуваме най-напред в цялостната панорама на ловните разкази (защото всъщност те са само части от една голяма творба), а след това и в романа „Иван Кондарев“. И особено в легендата за княз Сибин.

Какъв е Сибин? Това е най-напред човек с алчни сетива, изпълнен с жизненост, с вътрешна сила. Той е с дълбока жажда за вяра и едновременно с дълбока насоченост към съмнението. Той е от рода на Тома Неверника, трябва да пипне, за да се убеди. Не са достатъчни за него само думите, логиката на убежденията, стройността на системата и учението. Добрият наблюдател често е склонен към съмнението. Нали то се ражда от Сатанаила? И ето ги пак противоречивите качества, съединени в едно, както при „Ловните разкази“: поетът и скептичният наблюдател.

Без да се впускаме в подробен анализ на Сибин, лесно ще открием у него някои общи черти с невидимия герой на ловните разкази. Аз не говоря тук за общата философска насоченост на творбите, нито за общото между тях като творчески метод, бих желал да посоча само срещата на очите на ловеца Сибин (защото и той е ловец) с очите на елена, преди да бъде убит: „Сибин среща очите му. Бяха червени, пълни с ужас, с молба и злоба — очи на мъченик и на сатана; такива са и очите на поваления войн, който очаква меч да разреже черепа му. Молбата и злобата, страхът и яростта, милостта и жестокостта се смесват и така се получава пламъкът на всяка душа в очите на земните същества...“ Тази картина е сякаш извадена от ловните истории на писателя, като тук по-ясно е посочено единството на противоположностите в „душевността“ на умиращото животно. И на всяко живо същество.

Сибин, разбира се, е рожа на своята епоха, на своето тревожно и противоречиво време и авторът много добре и много дълбоко е разкрил характера му именно като израз на епохата.

И още нещо: и Сибин е истински българин, повече българин, отколкото славянин. След като описва своето съвремие, след като надникна в тревожните дни на борби и въстания и ни показва възрожденския български патос как се прелива в един по-висш етап на пролетарска революционност, Емилиян Станев подири образа на българина в миналото. И пак в тежка, тревожна епоха. И го откри в този древен княз, разпънат между богомилството, съмнението на силния жизнен човек и традициите на своя род.

Сибин има много врагове, като всеки силен характер, като любимите диви герои на писателя. Но може би най-големият, най-злият му враг е робът Тихик. Той ще се възползува от делото на Силвестър и ще го замести. И ние виждаме как се ражда фанатизмът от ограничеността и как в злобната му енергия често са примесени нечистите струи на личната амбиция. Съмнението, криволиченията в жизнения път, това е израз на силата, винаги свързана с борбата на противоположностите. Колко по-възвишена е тя

от злобно придирчивата праволинейност на Тихик, превърнал своите нови вериги на фанатизма в оръжие за властвване.

„Видя ли образа, това значи, че съм видял в него конфликта, противоречията, които правят живца на характера“ — ще заяви Емилиян Станев. Но той вижда още нещо: правото на човека-българин да бъде верен на себе си и задължението му да действа за другите.

По този начин, така както писателят в своите разкази и повести за природата се стреми да види нейната противоречивост и сложност, без да я откъсва от съдбата на родината, така също и в своите творби за живота на хората, той се стреми да види този живот в цялата му притивоположност и сложност, без да се изгубят основните тенденции в неговото развитие и без да се откъсва от националната съдба.

ЕМИЛИЯН СТАНЕВ — ХУДОЖНИК НА ПРИРОДАТА

Ефрем Каранфилов

По това какво място заема природата в творчеството на един писател можем да разкрием не само съществени черти в неговия облик, но и някои насоки в духовния живот на епохата. Има автори, които са безчувствени към природните хубости. Те са в състояние да минат покрай един ослепително красив алпийски връх, без да прекъснат интелектуалния си разговор, като стария Еразъм или пък изправени пред Ниагарския водопад да се възхищават повече от неговата енергия, отколкото от неговата красота като съвременния Стайнбек.

Не трябва да забравяме, че по различен начин описват природата както писателите от различните школи и направления, така и творците с различна индивидуалност. Романтиците например отделяха голямо място в творчеството си на възторзите от природните красоти. Но колко различни са мъглявите картини на Шатобриан — мечтател и съзерцател в сравнение със суровите, точни и силни описания на „офицера“ Алфред де Вини. Пришвин и Бианки са почти съвременници. Но лирическите вълнения и изповеди на единия са заменени със светлите, ясни, изпълнени с философски обобщения картини на другия.

И все пак лесно ще открием нещо общо (което не винаги е най-важното) във виждането, атмосферата, намирането на детайли в творбите на голямата група писатели ловци, с които се срещаме във всяка една национална литература. Спецификата на тяхното отношение към природата не може да не се отрази и върху творбите им. Мопасан беше ловец и в разказите му живее свежа, изпълнена с багри природа. Колко различни са неговите чувствени пейзажи от търпеливата добросъвестност, с която са нарисувани картините в романа „Саламбо“ — творба на великия му учител Флобер. Пътешественикът Паустовски описва природата като романтичен съзерцател, а ловецът Сладков като внимателен и бърз наблюдател, който дири движението, ритъма.

Нямам намерение подробно да изследвам всички тези различия. Но искам да подчертая още нещо твърде важно за нашата съвременност. В своята хубава повест „Спасителят в ръжта“ Сълинджер, който винаги е бягал от пошлостта на един живот, заплетен в своите условности, подири спасение в душевността на детето и в спокойната тишина на узрелите ниви.

Съвременникът ни, който се отчуждава от естественото и първичното, понякога тъгува и мечтае за него, но вече не с наивния стремеж на един Русо, а с печалната смелост на един Хемингуей. Животните сякаш завинаги избягаха както от градовете, така и от селата, скриха се в дън горите тилилейски. И все по-трудно става на модерния човек да ги открие. Стайните стилизирани животни са само бледи сенки на онова, което наричаме диво. От друга страна, модерната техника превръща дори лова в обикновено убийство, отнема много от неговата древна прелест. Особено онази велика, стара и винаги нова среща на очите на ловеца с очите на животното, което трябва да загине.

У нас до появата на Емилиян Станев нямаше истински писател ловец, истински художник на природата и на дивия живот в нея. В замяна на това голямата група белетристи на селото, които са и нашите най-значителни творци, винаги са гледали на родния пейзаж с кроткия и влюбено мек поглед на селянина. Животните за тях са само онези послушни и тихи същества, които помагат на човека в тежката му и трудна работа. Това са неговите най-близки приятели, членове на семейството му. Ние си припомняме за героите на Елин Пелин и Йордан Йовков от вола Белчо до кучето Балкан.

Но колко по-различно от всички тях гледа към природата със своя остър и пронизателен поглед Емилиян Станев? И колко различно е неговото отношение към дивите жители на нашите гори и планини, към неспокойния им и труден живот.

Той умее да прониква в тайните на онази природа, която все още е далече от нашите градове. Той знае да долови не само красотата на постоянно менещите се багри в гората, грацията в скока на сърната, но да надникне във вътрешния живот на горските обитатели, да долови дълбокия ритъм, който се крие в пищото многообразие на природните картини и явления.

Разказите и повестите на Емилиян Станев ни въвеждат в интимния свят на онова, което сме свикнали да наричаме „диво“. Той оживява гората, но не с приказни същества, с говорещи растения и дървета като Ангел Каралийчев, а с красиви и силни животни, които водят своя неспокоен и волен живот. След тези творби нашите родни гори не ни изглеждат вече мрачни и чужди. Ние проникваме в техните тайни и от това примамващата им хубост не намалява, но, напротив — те ни стават по-близки и познати, изпълват ни с ново очарование.

Тези малки ловни истории, които дишат външно спокойствие, но чието съдържание е изпълнено с незримо външение, с топла силна мъжественост, са свежи патриотични творби. Те ни карат да надникваме към отдавна забравени истини и заедно с това умеят да раздухvat тревожния и винаги нов пламък на любовта към родината.

*

Емилиян Станев започва да пише своите ловни истории, след като създава редица разкази за скучния живот на дребни търговци и еснафи, за онази неизменна посредственост, която изпълва съществуването на различни провинциални чиновници, адвокати и банкови служители, алчни проститутки и мечтаещи за богатство мошеници.

Писателят навлиза на литературната сцена през тридесетте години като критик на една действителност, изпълнена с пошлост, с малки стремежи и желания, с тъпата ситост на „червея в сиренето“. Той твори в твърде тежко и напрегнато време. Това са годините непосредствено преди Втората световна война, когато блатото на еснафщината създава една от възможностите за тържеството на фашизма.

Както е известно, еснафите са родени роби, влюбени във веригите на своите предразсъдъци. Тяхната голяма трагедия е, че са в плен на малките неща — на малките грижи, страсти, омрази, злоби. Че техният живот е печално банален. Че подличък страх го непрекъснато гризе. Че нищо изненадващо не може да се случи в тяхното ежедневие. Тук красотата умира, външението спира до дребната малка завист. . .

В света на младия Емилиян Станев е душно и тежко. Потиска това еднообразно и скучно ежедневие на героите, в което само случайно прониква дишането на живота, раздвижва повърхността му като полъх на вятър и пак започва да цари еднообразието. Всички тези Ганев, Босилков, Гарджев, Тумпанов и др.

са принизени, натежали от пошлост хора. Нищо красиво, леко, въздушно няма в тях: нито мечта, нито поезия. В съдбата на някои от тях се явява мимолетно събитие или неясен стремеж за изтръгване от собствената среда и пак всичко става спокойно. „Чужденецът“ се е явил — и е заминал. За миг са пропляснали крила, но не са успели да се отделият от лепкавата сладост на блатната тиня. Този безсилен стремеж да пламне искра, която може да се превърне в звезда, е най-тежкото в сполучливите творби на младия белетрист. Сякаш в тях е съгъстена и заключена празната скука на гаржевци и безсмислената жестокост на тумпановци. Колко далече са всички тези герои от природата, от изненадата на неочакваното, ненадейното. Когато случайно те излязат на разходка и се срещнат с беззащитната птичка, безсмислено ще смажат главичката ѝ. И единствено детето ще протестира. Само то е запазило своята свежест и непосредственост в този блатен свят на еснафщината от ранните творби на Емилиян Станев. Сякаш над тях се носи пронизителният вик на детето, отправен към собствения му баща: „Звяр, звяр, ти си звяр!“ Първите зверове в творбата на писателя се явяват в образа на човека. Човекът напада и убива беззащитното куче, неговия единствен приятел, за да вземе кожата му.

Първите разкази на Емилиян Станев са пронизани със стремежа за разкриване грозното, еднообразното, скучното в съществуването на тези хора, печални рожби на една тъмна и мрачна действителност. Навред в разказите все духът на благородното отрицание, което ни беше познато от товренията на Г. П. Стаматов. Има правдивост в това, че някои критици сравняват ранните разкази на Емилиян Станев с критическото начало в творбите на такъв, напълно противоположен на него писател като Светослав Минков. Една и съща обществена среда ражда това вътрешно единство в духовната нагласа на двамата талантиливи белетристи.

Но все пак в ранните разкази на Емилиян Станев има още нещо, за което е необходим твърде тънък слух, за да се долови. Чувствува се, че писателят няма да остане при тях, че той няма да се задоволи само с отрицанието. Че след тях ще дойде нещо друго и то ще бъде по-светло, по-интересно, по-ново. Че птицата най-после ще отлепи крачката си от тинята, за да политне някъде далече на възбог.

И ето че започват да се появяват новите творби на Емилиян Станев — на пръв поглед обикновени ловни истории. Но колко различни са те от първите му разкази? Тук е по-светло, по-широко, по-просторно. От малките задушни провинциални градчета, от задъханата и алчна припряност на столицата писателят се е възкачил високо в сините планини сред мъдрото мълчание и величаво спокойствие на горите, при дивите животни.

Кое е накарало младият писател да избяга от хората и да започне да пише тези, единствени в нашата литература, ловни истории? Кога и защо човек се насочва към природата? — Това е древен въпрос, който многократно е задаван от различни кътчета на историята и литературата. И са намирани безброй формули отговори, от най-общите за пантеизма, до съвременните теории за отчуждението.

Несъмнено всеки конкретен случай трябва да се разглежда съобразно неговата специфика. Една от причините, която кара младия Емилиян Станев да подири новите извори на своето младо творчество сред горите и планините, там, откъдето започват реките, е неговата ловна страст. От малко момче той се е научил да ходи на лов с баща си, да броди по живописния Еленски балакан. Това са били силни преживявания, които са изпълнили както с впечатления, така и с емоции чувствителната душа на момчето. И никога той не изменя на тази своя дълбока любов. „Само любовта към природата е нещо цяло, истински голямо. Никаква друга любов не е така дълбока“ — ще каже по-късно вече зрелият писател.

Ловната страст при Емилиян Станев не е нещо временно, а дълбока същност, свързана със самата природа на човека, с най-чистите изживявания от детството

и младостта, със спомените за бащата и дядото — също ловци. При всеки удобен случай през цял един дълъг живот, писателят ще навещава горските храсталаци, тихите тресавища край реките, ще дебне в заснежените гори, ще тича запъхтян след устремния бяг на ловното куче.

Тук, в недрата на природата, писателят се запознава със света на дивите животни. Той научава техните навици, простите им стремежи, могъщите инстинкти, които ги движат. Първият поглед на писателя към този нов обект за неговото творческо перо е погледът на ловеца. Но това не е достатъчно. Защото колкото по-дълбоко човек вниква в природата, толкова по-дълбоко той разкрива себе си. Тук не става дума за сливане, а за разкриване на себе си с помощта на природата. Нека си припомним Пришвиновия календар на природата. Това е преди всичко календар на човешката душа, на мислите и чувствата, които се менят ведно със сезоните в зависимост от оттенъка на небето, цвета на листата, разтварянето и повяхването на цветните венчета.

И по-късно писателят ще праща своите герои сред природата, тогава, когато трябва да разкрие по-дълбоко техните изживявания или истинската същност на характерите им. Нека си припомним например къде Елисавета осъзнава своята любов към пленника от „Крадеца на праскови“.

Но не трябва да забравяме, че писателят отива при своите диви герои, след като е общувал така продължително със своите пошли и безлични герои хора. Неговият темперамент, неговата жизнена енергия, острото му и проникателно око, всичко го кара да живее и да описва един десен, енергичен, пълен със сила и красота живот. Но около себе си, в малкото провинциално градче или в столицата, той не вижда и не успява да намери такъв живот и такива хора. Това е времето, когато „въздух не достигаше“. Не му остава нищо друго, освен да свърне към юношеските си стъпки, към старата пушка на баща си и да тръгне по ловджийските пътеки. Това ни кара да си припомним известната фраза на автора на „Белия зъб“ Джек Лондон: „Когато ми омръзне животинското сред хората, аз отивам сред животните, за да диря там човешкото.“ Ловните истории на писателя са своеобразен протест срещу тогавашната действителност. Ярък протест на художника, съобразен с неговата необикновена творческа индивидуалност. От бунта срещу еснафството често се раждат смели и светли устрemi.

Това е особено важно да се подчертае при разкриване творческия облик на белетриста. В един такъв тежък исторически момент той не изменя на своята творческа индивидуалност.

И затова, когато обществените условия на живота се промениха, писателят се върна отново при хората. Този така съвършен познавач на дивите зверове не остана сред тях, не се превърна като Пришвин, Бианки, Томсон само в поет на дивото, само в пейзажист като Левитан, само в изтънчен ювелир на миниатюрата. Той продължи да разкрива себе си, да разкрива своите герои, сега вече на широки епически платна, пак с помощта на природата като цяло, като декор и като атмосфера, като герой и като философия. Защото навсякъде в неговото творчество властва „великата целесъобразност на природата“.

„Ловните разкази“ на Емилиан Станев не са просто етап в творческото му развитие, а същност в облика на писателя. Ние не бихме могли да разберем и почувствуваме нито „Крадецът на праскови“, нито „Иван Кондарев“, нито дори повестта за Сибин княз Преславски, без да сме проникнали в такива малки творби като „Смъртта на една птица“ или „След лова“, „Пролетни стремежи“ или „Тежък живот“.

„Под метнатите върху сеното мушамы още се усещаше топлината на земята, напечена през деня от жаркото слънце. Миризмата на сено и пръст ставаше по-остра и опиваща във влажния въздух край реката. Нашите кучета, легнали край огъня, лениво помахваха късите си опашки и като ни гледаха виновно, вслушваха се в гаснещите звуци на полето. . .“ Това е една картина от разказа „След лова“. Ние виждаме колко пестелива и колко точна е тя. Нищо излишно няма. Господствуват усещанията, които не успяват да се превърнат в емоции. Няма я онзи неясна мечтателност, която често се явява ведно със свечеряването. Изострената сетивност на ловеца тук господствува. И въпреки мрака и гаснещите звуци в полето, всичко е ясно, изобразено е с тънък и точен рисунък, със сигурна ръка, която не познава извивките на съмнението.

Писателят притежава острия поглед на ловеца. Това е поглед ясен, бодър, който прониква дълбоко, може да улови характерния детайл. И най-важното — който разглежда природата не статично, не отпуснато, а живо, с енергия и бодрост.

Зад всеки пейзаж на Емилиян Станев се чувствуват дълги години наблюдения, искрена любов и майсторската ръка на художника. Описанията са винаги конкретни, изпълнени с жизненост. Те са изтъкани с игра на багрите, със звуци и шумове, с мириси и движения. Той умее да събира като във фокус топлината на всички усети. И затова белетристът описва с помощта на кратки, бликнали от непосредственост впечатления. Той не рисува широки, големи платна, не търси целостта на пейзажа, не се стреми към мощни картини, пропити с енергия и сила. Художникът не търси едрия план на рисунката, той е с „микроскопическо зрение“. Неговите пейзажи са миниатюрни, тесни, видени сякаш през процеп на мерника. Но са изпълнени с безброй подробности. Това са онези тънко изработени детайли, които действуват най-напред на сетивата, после естетически, и най-после зад прецизната им форма крадливо се промъква обобщението. И всичко е нарисувано с чисти линии, с точността на художника. Точна впечатлителност и точна изразност ги характеризира.

Но въпреки миниатюрността на тези пейзажи, които не са само декор, не са само атмосфера, а същност на разказа, ние постепенно придобиваме цялостна представа за живота на нашата родна природа. Те са разнообразни, сграбчват красотата на момента от изгрева или залеза, от есента или зимата. В тях се чувствува атмосферата на настоящия миг, защото са изпълнени с жизненост. Това е автор на миниатюри, но в никакъв случай това не е камерен писател.

Емилиян Станев успява да предаде настроението на всяка картина с нейната тишина или безпокойство, с диханието на хиляди растения или с трепетното безмълвие преди настъпващата буря. От неговите описания всички наслади на пролетния ден нахлуват в съзнанието на читателя или пък — тихата тъга на повяхването неочаквано сменяла радостта на младата любов.

Сила, жизненост, красота — ето патосът в творбите на художника. Винаги, когато говорим за природни картини, ние търсим лиризм, пряката намеса на автора, неговите открити възторзи като у Вазов например или неговата меланхолична печал като у Константин Константинов.

Емилиян Станев, и това е характерно за него, не се стреми да се слее с пейзажа. Той стои настрана и оттам наблюдава. Тук вик на възторг или изненада няма да се чуе. Липсват познатите ни възклицания, с които авторите обичат пряко да участвуват в лиричните вълнения при срещата с красотата. Няма и онова постепенно опиянение от баграта, от мощното дихание на земята плът, от упоиващия мирис на тревите.

Сравняват тези картини с платната на импресионистите. Това не е съвсем точно. Защото ако у Ем. Станев властвува светлината, липсват онези преливания

на контурите, онази игра на цветните петна, онова опиянение от багрите, което е характерно за най-добрите пейзажисти импресионисти.

Светлината тук е свежа, ясна и трезва като планинска вода. Този автор не обича опияненията, когато създава своите най-хубави творби. Той знае, че само трезвостта ражда точността. Не винаги обича и меланхоличната печал. Вгледайте се в есенните му картини, в това тържество на повяхването и бавно настъпващата смърт. Тук няма никаква меланхолия. Тя е прогонена. Баграта на падащия лист е също красива. Студената яснота на есенния въздух допада на студената яснота в погледа на този точен и прецизен художник.

Той е наблюдател, а не съзерцател. Ненавижда лиричните съзерцания, размекнатостта, която макар и поетична а не винаги мъжествена. Този ловец особено не може да понася сантименталността, блудкав привкус на всяка чувствителност. Нещо повече — тънките точни линии на неговите контури рядко се сливат с нежността. Тъкмо в сдържаността им има нещо сурово и мъжествено. Защото тук жизнената сила се е пречистила и съгостила, за да стигне до фиността. Фиността извира от живота, а не от книгите и от слабостта.

Тук липсва и онази загадъчност, онези сенки, тъмният полумрак, които дават простор на догадките и карат въображението да полита към непознати тайнствени места. Емилиян Станев наред с всичко недолюбва и тайнствеността. Той описва само това, което е виждал, разучил, почувствувал в яснотата на духовния си климат. Въображението му не е летяло предварително по тези места. Мечтата не ги е посещавала и поетичният полъх на копнежа не е смекчил контурите, преди да дойде наблюдателят. Всичко най-напред е виждано, след това почувствувано, възманието е овладяно и с твърда сигурна ръка са нанесени прецизните, точни линии, детайли, багри.

Този трезвен художник на нашата белетристика обича да говори за опиянение, работи сред опиянение, но сам не се опива. Ето един негов пейзаж от „Смъртта на една птица“:

„Спомнях ли си тези залези, които виждахме всяка вечер да трептят с огненото си великолепие на другия край на гората? Сякаш гигантска бчва изливаше опияняващото си вино над света. Като ги гледахме и двамата изпитвахме желание да отидем там, където ни се струваше, че ще намерим един друг, слънчев и прекрасен свят, какъвто сме виждали в нашите детски сънища?“

Тук говори не авторът, а неговият герой И въпреки това, сдържано и заедно с това пестеливо-поетично е уловен моментът на опиянението на залеза. Емилиян Станев обича да рисува залезите може би затова, защото контрастите тогава са по-ярки, преливанията в цветовете се губят. И идва красотата.

Ето още един залез от разказа „Сърна“: „Все пак аз го чаках докато слънцето докосне върховете на баирите и техните сенки легнаха в низините. Небето се избистри и засия с кротка дълбока синевина. Във въздуха висеше нещо безпомощно и до болка нежно. Аз обичах да съзерцавам тези есенни залези, които изгарят в сладка и тиха скръб. Тогава пожълтелите гори не разклащани от никакъв вятър са неподвижни, сякаш са упоени от своята тежка красота. . .“

Вижте как е уловено онова преплитане на багрите и цветовете с явяването на емоциите и възлненията, за да се дойде до строгото, сдържано емилиянстаневско „опиянение“. Защото тук е красотата. А той винаги я е схващал и разбирал като върховна същност на живота. „Същественото е преживелицата на красотата, чувството, което човек изпитва пред картината на природната красота. По-късно се възпроизвежда именно това чувство. То те овладява отново и зазвучава в теб като музика, чрез него се раждат багрите, картините се асоциират към чувствата. . .“

И ето сред тези природни картини, изпълнени с поезия и живот, се появяват тайнствените обитатели на планините и горите: „Върховете на напратта се раздвижиха и оттам се показва сивото тяло на голяма стара сърна. . .“

От този момент заструява истинското очарование в разказите и повестите на Емилиян Станев. Той ни е запознал вече със своите странни герои. И започва да проследява стъпка по стъпка живота им. Внимателно и предпазливо, като се движи срещу вятъра, за да не го усетят, той разтваря гъстата шума, за да ни покаже как пасат сърните. След това пълзи край кривите лисичи дупки, наднича в бърлогата на мечката, в задимените мрачни пещери, където се крият големи, свирепи и зли хищници. С рядко познание той съумява да се спре на най-важните интересни и красиви подробности от живота на дивите обитатели на горите. Припомнете си например за малкото зайче с покритата със сребърни игли муцунка и лапички, хванали бучки лед; или как е описан полетът на дивите гъски, равномерно махане на крилата им и ритмичното фучене, което се чува при тяхното движение или свирепия вой на разстрастените елени. Преди всичко учудва верността и точността в описанията на животните и техните нрави. Писателят е показал как настръхва козината на лисицата, когато дочува вълчи вой, как се разпалва яростта на ловджийското куче, което тича по пресните следи на дивеча, как подгонената от вълци сърна търси спасение сред стадото диви свини и пр.

И всичко това е така, понеже белетристът гледа на своите диви герои най-напред като ловец. Поетът е все още скрит зад него. Добрият ловец познава тънко и подробно навичките на дивите животни, техните основни инстинкти. По-късно върху тях той ще изплете по-тънките и сложни изживявания.

Без да знае кога излиза заякът през студените зимни сутрини, за да играе и се топли по замразения сняг, кога и къде каца изморените от дългото летене диви гъски, какви следи оставят яребиците, как лае младото гонче, попаднало на пресни следи, Емилиян Станев не би могъл да бъде добър ловец и заедно с това добър художник.

Именно тази изострена наблюдателност е една от причините за точността в описанието на животните. Реалистичната правдивост, която така ни поразява в творбите на писателя между другото се дължи и на неговия бърз, остър и проникващ ловджийски поглед.

Той вижда звера в она напрегнат миг, когато неговото грациозно тяло ще кацне на мушката — тогава той е или разярен, или уплашен. Това са върховни мигове в живота на едно същество и са изпълнени с драматична красота. Но този необикновен ловец не бърза да дръпне спусъка и затова неговите животни не падат бързо и лесно простреляни. Вижте колко малко убити животни — любим трофей на ловците — има в неговите литературни творби. Ясно е, че и Емилиян Станев изживява вечното раздвоение между писателя и ловеца, но не толкова в морална светлина, колкото в чисто естетическа. Защото няма нищо по-грозно от мъртвото животно. Ловецът винаги може да почувствува вековната тайна на смъртта. Един миг само и живото тяло, изпълнено с красота, с грация и топла кръв, се превръща в нещо студено, безжизнено, безкрайно грозно в своето вцепенение. Именно жизнеността е носител на най-голямата красота. Ето защо този ловец не винаги бърза да дръпне спусъка. Ето защо въпреки пушката в ръката си, той обича повече дивия звяр, когато е жив и опасен, отколкото когато се превърне в ловен трофей или когато препариран виси в градското казино.

Ние се доближаваме до най-важното. Ако Емилиян Станев беше само ловец, никога нямаше да се родят тези прекрасни истории като тъжния разказ за Чернишка или за ловното куче Фокер. Емилиян Станев е и поет. Той обича животните и знае да проникне в тяхната същност, да разкрие красотата им. И тази